

Újabb szempontok a tatárjárás történetéhez

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

Annak ellenére, hogy a tatárjárással kapcsolatban az utóbbi évtizedekben nem került elő újabb forrás, a kézikönyvek korábbi elemzéseit mai ismereteink több vonatkozásban is meghaladják. Részben a muhi csata 750. évfordulójának is köszönhető, hogy a hadtörténelmi értékeléseknek sikerült tovább pontosítani a csata előkészületeinek, lefolyásának a részleteit és következményének az értékelését.

A hagyományos történelmi képet – véleményünk szerint – a következő pontokon szükséges felülvizsgálni:

- *IV. Bélával* a muhi síkon nem jelent meg az ország egész hadereje, csak egy töredéke;
- a csata legnagyobb eredménye, hogy a király életben maradt,
- a magyar seregek számos helyen, elsősorban a várakba szorítva sikeresen szálltak szembe a tatárokkal,
- az egész ország katonai potenciálját és erejét bizonyítja, hogy közvetlenül a tatárok elvonulása után a magyarok támadnak az osztrák határszélen;
- az elmaradt nyugati segítség kérdését, a meghirdetett pápai bulla tükrében árnyaltabban kell kezelni.

Ha hihetünk egy még nem azonosított magyar püspök *Guillaume d' Auvergne*-nek írott levelének, akkor a magyarok igen hamar tudomást szereztek arról, hogy a tatárok elérték a Dnyeper vonalát, és ezen a szoros magyar-halicsi politikai-katonai kapcsolatok ismeretében nincs mit csodálkozni. Kijev bevétele után a tatár seregek útja elvált egymástól: *Bajdár* és *Orda* serege Lengyelország, majd Morvaország felé indult, *Kadán* és *Szubutáj* serege Moldva és Havasalföld felé. A *Batu* vezette tatár fősereg tartott egyenesen Magyarországra, megközelítően azon az útvonalon, amelyet *III. Béla* névtelen jegyzője a honfoglaló magyaroknak tulajdonított. A tatár seregek keletről, északról és délről félelmetes harapófogóba fogták a Magyar Királyságot.

Batu főserege március 12-én már birtokba vette a Vereckei hágót, *Kadán* csapatai március 31-én már az erdélyi Radna városára, további seregrészek ugyanaznap a Barcaságra, április 11-én Nagyszebenre csaptak le. Április végén *Bajdár* és *Orda* csapatai talán két irányból Trencsény vidékére érkeztek. Ha azt a mongol haditerv megkívánta volna, *Kadán* serege egyesülhetett volna *Batu* seregével, de szerencsére nem tette. Így a muhi síkon a Magyar Királyság főseregének csak *Batu* hadseregével kellett szembenéznie.

Az európai területeket ért mongol támadás eseményei közül a legrészletesebb információink a magyarországiakról vannak, s a csaták közül nem véletlenül a Muhinál lezajlott ütközetet ismerjük a legjobban. Mindezt kizárólag *Rogierius* nagyváradi olasz főesperes „Siralmas éneké”-nek és *Tamás*, spalatói esperes krónikájának köszönhetjük. *Tamás* ismerhette egyébként *Rogierius* 1244 körül íródott munkáját, mivel *Rogierius* egyházi karrierje 1249-től Spalato város érsekeként folytatódott. Voltak, akik *Tamás* művét ezért kevésbé megbízhatóbbnak érezték *Rogierius*énál, ám erre semmi okunk sincs. A muhi csatára vonatkozóan pedig *Tamás* különösen értékes híradásokkal gazdagítja ismereteinket, összességében a csata ábrázolása az ő leírásában szakszerűbb és használhatóbb. Személyesen egyébként egyikük sem volt jelen az ütközetnél. Ha nem írták volna meg műveiket, nem tudnánk többet Muhiról a nyugati évkönyvek és levelek egyébként

sokszor magyarországi informátorokra visszamenő, szűkszavú, de annál drámaibb tudósításainál.

A muhi csatával kapcsolatban a modern kor történetírásának sincs különösebb tartozása. *Pauler Gyula*, *Olchváry Ödön* munkái nyomán történetíróink alapvetően megbízható és hiteles képet rajzoltak az ütközetről, beleértve a legújabb szintéziseinket is, a Magyarország története első kötetét, a Magyarország hadtörténetét és az Árpád-kor háborúi című munkákat. A tömegsírokat és a csata helyét feltáró régészeti kutatások hozhatnak még újabb megfigyeléseket, gyarapíthatják fegyvertörténeti és antropológiai ismereteinket. Az ütközet idejét és helyét azonban már az egykorú források egyértelműen rögzítették: a Misericordia vasárnapja előtti 5. fériján, azaz abban az évben április 11-én, csütörtökön a Sajó folyónál, s amint a Pozsonyi évkönyvek feljegyzése hozzáteszi: Muhi falvánál zajlott.

IV. Béla előkészületei

A tatárok nem érkeztek meglepetésszerűen Magyarországra, s a király, IV. Béla sem mulasztotta el megtenni a szükséges előkészületeket. Értesülvén Kijev elestéről, 1241 elején, valószínűleg februárban a király országos gyűlésen tárgyalta meg a védelem kérdéseit, s előkelőit arra intette, hogy tartsák készenlétben csapataikat. A királyi várszervezet csapatait már az általános mozgósítás elrendelése előtt összevonta a Budától (ami akkor még Óbudát jelentette) egynapi járásra lévő Székesfehérvár és Esztergom közelében. Vereckénél a gyepüket megerősítette, s a nádort egy valószínűleg pár száz főnél nem nagyobb udvari csapat élén a hágó védelmére rendelte. A Budától kb. 350 kilométernyi út megtételére legkésőbb március elején el kellett indulniuk. Március 10. körül már a nádor segélykérő követei érnek Budára, míg maga a nádor éjjel-nappali lovaglás után március 15-én. Ekkor tudják meg az udvarban, hogy a tatárok négy nappal korábban, március 12-én könnyedén felszámolták a magyar ellenállást a hágón s megkezdték az átvonulást. A nehézfegyveres udvari miliciának az erdős terepen nem sok esélye lehetett a tatárokkal szemben. A betolakodók előtt járó 40 ezer fejszésről szóló híradás biztosan túloz, de jól mutatja, hogy a tatárok előre felkészültek az úttorlaszok hatékony és gyors eltávolítására. Nem járt nagyobb sikerrel a Barcaságban *Sólyom* fia *Pósa* vajda sem, aki az erdélyi csapatok élén nyílt mezei csatában próbálta megállítani a tatár betörést. Seregét szétszórták, a vajdát megölték.

A mozgósítást március 15-e körüli napokban rendelhették el, gyakorlati okokból Pestre, valószínűleg a Rákos mezejére. Ide vonták össze a már készenlétben álló esztergomi és fehérvári egységeket is. A mozgósítás eredményességéről szinte semmit sem tudunk. Pedig a magyar sereg hozzávetőleges létszámának megbecslése lehetne a vesztett csata vérvesztesége valószínűsítésének az alapja. Ám sajnós a korabeli magyar hadipotenciálról is csak becslések állnak rendelkezésünkre. A legújabb Magyarország hadtörténete című munka a XII. század végén az 1,8-2,2 millió lakosú ország hadipotenciálját 50 ezer főre teszi, aminél a csatába vonulók száma csak alacsonyabb lehetett, hiszen a várak őrzésére is jelentős számú katonát kellett hátrahagyni. Ebből a becsült számból levonhatók még az erdélyi csapatok, hiszen ők ekkor már hadban álltak, az erdélyi püspök kivételével, aki megjelent a királyi táborban. Hozzávetőleg 10-12 vármegye csapattal köztük Somogyéval nem lehet számolni. A *László* somogyi ispán vezetése alatt vonuló csapattal ugyanis a pécsi püspök már menekülés közben találkozott, pedig Somogy nem is tartozott a legmesszebb fekvő vármegyék közé. Kérdés, hogy a tatár betörés által elsődlegesen érintett kelet-magyarországi megyék (Bereg, Ung, Újvár, Zemplén, Borsod) ki tudták-e állítani az elvárt létszámú katonaságot. Távol maradhatott a csanádi, váci, egri és váradi püspök csapata is, míg a nádor veresége az udvari csapat létszámát gyengíthette. A déli irányban pusztítva távozó kunok is alaposan megzavarták a mozgósítást. A most mondottakkal szemben áll azonban, hogy Rogerius és Tamás szerint a magyarok elégedettek voltak az egybegyűlt létszámmal, sőt bizonyos feljegyzések szerint a tatárok is tekintélyes nagyságúnak találták a Muhinál felállt magyar sereget, még ha az a tatároknál nem is volt nagyobb, mint állították. A középkori krónikások és a XVIII-XIX. századi történészek 100 ezres nagyságrendű létszámadataival szemben ma már a *Pauler*

Gyula által valószínűsített, erősen redukált 65 ezres magyar, s az 50 ezres tatár-létszám is túlzottnak tűnik. Az újabb becslések szerint IV. Béla teljes mértékben elégedett lehetett, ha 15-20 ezres sereg állt a rendelkezésére, s a tatár főszereg létszámát is 20 és 25 ezer között lehetne valószínűsíteni. (Ebből a szempontból az echternachi kolostor feljegyzéseiben megőrzött 10 ezer fős magyar veszteség sem irányadó, bár visszafogottságra való viszonylag alacsony adatával párját ritkítja.) A számoknál fontosabbak az arányok. S abban az utóbbi évtizedek kutatói között egyetértés van (*Csorba Csaba, Kristó Gyula, Borosy András*, legújabban *Zsoldos Attila*), hogy az ország kiállítható haderejének csak egy, mégha nem is jelentéktelen töredéke jelent Muhi síkján.

A sereg katonailag legértékesebb része bizonyosan az udvari sereg, illetve az előkelők és főpapok kíséretét alkotó nehézfegyverzetű lovasság lehetett, míg a sereg többségét kitevő könnyűlovasságot fegyvereit és harci tapasztalatait illetően a tarka sokszínűség jellemezte. A magyar sereget alkotó egységek közül a lovagi jelző maradéktalanul illet a templomos lovagrend főleg horvát-szlavón területről érkezett kontingensére, akiket „latinoknak” neveztek, de szinte biztos, hogy a *II. Andrást* a Szentföldre elkísérő Johannita lovagok is megjelentek közöttük. A templomosok valószínűleg néhány száz fős csapatának illetve a király testvére, *Kálmán* herceg horvát csapatainak sikerei a muhi csatában határozottan cáfolják, hogy a nehézfegyverzetű lovasság eleve estélytelen lett volna a tatárokkal szemben. (Ezt egyébként a XI-XII. századi kereszties háborúk tapasztalatai is megmutatták.) Ugyanakkor tény, hogy a kun könnyűlovas csapatokat kiválóan lehetett volna kombinálni a nehézfegyveres elit-csapatokkal, miként azt kiválóan példázza a győztes 1278-as morvamezei (másnéven dürnkruti) csata. Bár közelebb kerülünk a realitásokhoz, ha leszámolunk a muhi csatából hiányzó több tízezres kun haderő álmával, s hitelt adunk a becsléseknek, miszerint a kunok hadipotenciálja a morvamezei csata körüli években 4-5 ezer fő körül mozgott.

Azon vitatkozni azonban, hogy a muhi csata lovagi ütközet volt-e, avagy nem, teljes mértékben meddő. A magyar sereg ugyanis nem tudott harci rendben az ütközetre felállni, hanem saját tábora védelmében, illetve menekülés közben szenvedte el vereségét. Miként Rogerius egyértelműen megfogalmazza: „A király pedig nem volt képes felállítani a csatarendet... a magyarok a sereg egy-egy részéből összevegyülten vonultak harcba.” Ez alapján eszünkbe juthat a muhi csata szabályos ütközet voltát kétségbe vonni, ám ettől azt még mind a résztvevők mind az utókor ütközetnek tekintették.

A nyugati kereszteshadjárat elmaradásának oka

Jól ismertek IV. Bélának a pápához küldött segélykérő üzenetei. A segélyek teljes elmaradása ténykérdés, de a segítségnyújtás megíusulásának körülményei legalábbis a hazai történetírásban kevésbé ismertek. A tatárok elleni kereszties hadjárat meghirdetése és megvalósítása szempontjából többszörösen hátrányos helyzet állt elő. A Szentföld irányában mozgásban voltak *Cornwall-i Richard* és *Navarrai Theobald* csapatai, a svédek a Német lovagrenddel együtt az ortodox oroszok ellen készülődtek kereszties hadjárat keretében. Végül a magyar ügy szempontjából a legkellemetlenebb a császár, *II. Frigyes* és a pápa, *IX. Gergely* kenyértörésre jutó ellentéte volt. Gergely már 1239 óta készült kereszties hadjáratra a császár ellen, amit Magyarországon is kihirdettek, sőt éppen 1241 elején tette lehetővé, hogy szentföldi fogadalmát bárki szabadon átválthatta a Frigyes elleni hadbavonulással.

A fenyegető tatár támadásról tudósító követek elől a pápa mégsem térhetett ki, s 1241. június 16-án megígérte Bélának, hogy a mongolok ellen indulók ugyanabban a bűnbocsánatban fognak részesülni, mint a Szentföldön harcolók. Nem is maradt pusztá ígéret, június 19-én a heiligenkreuzi apát, a német ferences provinciális, a bécsi domonkos prior megkapja az utasítást a „kereszt” meghirdetésére, azzal a joggal, hogy más céllal vállalt kereszties fogadalmakat is átválthatják az újonnan hirdetett hadjárat céljaira.

Annál érdekesebb, hogy német földön a hadjárat szervezése jóval korábban, még a tavasz folyamán megindul. Még április 25-én az erfurti zsinaton a mainzi és magdeburgi érsek a hadjáratot megindító határozatokat fogadtat el s kihirdetésére utasítják a püspökeiket. A német király, *IV. Konrád* tartományi békét hirdet (*Landfrieden*) még április 25-e

előtt. Május 19-én maga is felveszi a keresztet Esslingenben s erre biztatja az alsó-német előkelőket is.

A források számos adattal támogatják a hadjárat előkészületeinek megtörténtét. Így a csatlakozók között lehetett a kölni érsek, *Henrik* türingiai tartománygróf, *Ottó* brunswicki herceg, *Albert* tiroli gróf. A sereg gyülekezőhelyét is kijelölték Nürnbergnél, 1241. július elsejére. A hadjáratot az őszig vélték lebonyolíthatónak, Konrád Szent Márton-napig, a prelátusok legkésőbb karácsonyig. Ezzel szemben az év kora őszén az események elakadnak, s a sereg megindításából nem lesz semmi. Az év szeptemberében a *crucesignatus* kölni érsek a mainzi érsekkel együtt a hohenzolfen császár birtokai ellen intéz támadást, az ismét kiújuló német polgárháború keretében.

A magyarázatot csak részben találhatjuk meg abban a tényben, hogy a tatárok nem fenyegették közvetlenül a német és cseh területeket, így a hadjárat azonnali szükségessége sem tűnt annyira meggyőzőnek. Legnagyobb hatással az eseményekre a császár és pápa közti ellentét volt, amelynek gyökerei Frigyes és *Honorius*, illetve Gergely esetében is ekkorra már komoly múltra tekintettek vissza. A szembenállás forrása II. Frigyes szicíliai birtokain nyugvó hatalma volt, amit a pápák mint számukra elfogadhatatlant, igyekeztek megtörni.

A kutatók felhívták a figyelmet a keresztes hadjárat pápai jóváhagyásának kérdésére. 1241 áprilisa és júniusa között a pápai döntést megelőzve folyt a német püspökök akciója. Ugyanakkor senki sem vonhatta kétségbe, hogy a kihirdetés joga a pápáé, még ha voltak is precedensek, mint *VII. Lajos* francia király vagy *IX. Lajos* esetében, amikor a kezdeményezés nem a kúriából indult ki. Az erfurti zsinat mégis egy szabályos keresztes hadjáratot hirdetett: elrendelte az ügy érdekében tartandó imádságokat, körmenetet és böjtöt, buzdító prédikációk tartását, felajánlotta a csatlakozó klerikusok két évi egyházi jövedelmét, a keresztesek birtokait és jogait az Apostoli szék védelme alá helyezte, a kol-dulórendi szerzetesek megkapták a kiközösítettek feloldozásnak illetve más célra tett keresztes fogadalmak átváltásnak a jogát. Még ha a püspökök túl is lépték hatáskörüket, a lelki kiváltságok, bűnbocsánat megadását nem merték belefoglalni szövegükbe, azt már ők is a pápa kizárólagos jogának tartották. Gergely a püspökök kezdeményezését végeredményben utólag felkarolhatta, Konrád személye azonban nem tűnhetett elfogadhatónak. Frigyes fia ugyanis külön hangsúlyozta, hogy a kereszt felvétele a pápához semmilyen formában nem köti. Nem alaptalan a feltételezés, hogy a mongol támadás kapcsán egy, a pápától függetlenül szervezett és indított hadjáratlalt akarta a császári hatalom függetlenségét, a keresztény egyházat megvédelmező szerepét kifejezni. Így nem is csoda, hogy a hatalmi érdekek útvésztojébe került mongolok elleni keresztes hadjárat nem valósult meg, de a részletes kutatások egyértelműen megmutatták, hogy a keresztény világ válságelhárító mechanizmusa beindult s az első lépéseket rendkívül hamar megtették. Az érintettek teljes közömbösségéről nem lehet beszélni, sokkal inkább a nemzetközi politikai, egyházpolitikai viszonyok Magyarországra nézve kedvezőtlen alakulásáról. (Maga IX. Gergely elhalálozott 1241 augusztusában, ami csak újabb akadályt jelentett a hadjárat szervezésében.)

A felvonulás

A magyar sereg stratégiáját utólag nehéz rekonstruálnunk. Az eseményekből ítélve, az osztrák herceggel, Harcias Frigyessel szerzett kellemetlen tapasztalatokból okulva a király nem bizakodott többé az időben megérkező nyugati segítségben. Így országa erőforrásainak megkímélése érdekében minél keletebbre igyekezett felvenni a harcot a mongolokkal. Hatással lehetett az udvarra a március 16-án Pestnél megjelenő s a nádort üldöző tatár csapat, majd 17-én Vác váratlan és barbár felprédálása. A király által javasolt taktikáról tudjuk, hogy óva intette csapatait a tatárokkal való meggondolatlan harcba bocsátkozástól. Az események mindenben a királyt igazolták, hiszen még *Ugrin* kalocsai érsek elit csapatával is könnyedén elbántak a 17-e körüli Pest környéki harcokban. A forrás külön is kiemeli az érsek mintaszerű nehézpáncélzatát, okleveleink pedig az érsek korábbi harci tapasztalatáról szólnak.

A királyi sereg indulása a március 20. körüli napokra tehető, természetesen csak azután, hogy a királyuk, Kötöny meggyilkolásán feldühödő kunok Pestről eltávoztak. Ezt követően Béla lassan megindulhatott keletre az országos hadiúton az előtte hátráló tatár felderítő csapatok nyomában. Érdekes az a híradás, miszerint *Benedek* váradi püspök seregével március végén az egri püspökség megsegítésére sietett. Eszerint Benedek Poroszlónál átkelt a Tiszán, s nem érezte sürgősnek, hogy Pestre induljon, mivel tudhatta, hogy a királyi sereg keletre fog indulni s útközben szándékozott ahhoz csatlakozni. A március utolsó hetében történt indulás után a sereg tehát lassan haladhatott, hogy a később érkező kontingensek még csatlakozhassanak hozzá. Gyors, üldözésszerű előrehaladásról – mint némely feldolgozások vélik – már azért sem beszélhetünk, mert Béla eddig is óvatos hadvezérnek bizonyult s feltehető, hogy a lassú haladással egy esetleges kelep-cébe csalástól igyekezett seregét megóvni. A nem túlságosan nagy távolságot – úgy 170 kilométer – Pest és Muhi között 10-15 nap alatt tehették meg. Április 8-án vagy 9-én mindenképpen elérhették a Muhinál lévő tábor, mivel forrásaink két ott töltött éjszakáról egyértelműen tudnak, sőt inkább még továbbiakat sejtetnek. Béla nyilvánvalóan csak átmeneti táborhelynek tekintette a muhi síkot. Ebből a nézőpontból a síkságnak különleges előnyei voltak: Sajóhídvégnél állt egy híd, amelyen tovább lehetett volna vonulni, míg a Sajó, a Hejő valamint az általuk táplált mocsarak védelmet ígértek egy meglepetésszerű ellenséges támadás ellen. A hozzávetőlegesen 27 négyzetkilométernyi terület egy részén helyezték el a málhát és utánpótlást szállító szekereket. Ezeket szállították a sátrakat is, amelyekről egyik forrásunk sem feledkezik meg. Igaz, táborhelyükről nem tudták nyomon követni a tatárok mozgását, mivel azt takarták az áltéri erdők, de ezt egy kellően megszervezett felderítéssel – különösen mivel a magyaroknak kellett nagyobb helyismerettel rendelkezniük – pótolhatták volna. A XVIII. századi katonai felmérések alapján ugyanakkor nem tűnik igazoltnak, hogy a muhi oldalon kevesebb kilátó pont lett volna a szemköztiénél, s ennek a ténynek a csata menetére valamiféle befolyása lett volna. Tévesen szokták a muhi ütközethez kapcsolni az oklevélben is megörökített bravúros felderítést, amit *Pók Móric* fia *Móric* hajtott végre. Az oklevél világosan megmondja, hogy Móric a tatár betörés idején végzett felderítést, s nem a Sajó menti csatában. Végül még a táborhelyválasztás védelmében utalunk arra, hogy krónikás adatok alapján akkoriban egész Közép-Európában csapadékos időjárás lehetett, s a Sajó folyó illetve a környező mocsarak ígéretesen meg lehetek duzzadva. A mongolok részéről a IV. Béla serege előtti visszavonulás nemcsak a szokásos „színtelt visszavonulási taktika” alkalmazása volt, hanem valóban tarthattak attól, hogy mélyebben benyomulva az ország belsejébe az ott hon lévő királyi seregek bekeríthetik őket. Sajnos, esetleges ebbéli félelmük teljesen alaptalan volt, a pedáns, de igencsak közepszerű hadvezér, IV. Béla fejében forrásaink szerint nem fordult meg a tatárok által sűrűn alkalmazott taktikai elgondolás. Teljesen alaptalan az a feltételezés, hogy a lovagi seregektől idegen lett volna a hadicsel alkalmazása vagy tartalékok elhelyezése az ütközet helyétől távolabb, s annak alkalmas időben való bevetése. Meglehet, a már említett 1278-as morvamezei csatában a tartaléknak kiszemelt lovagok kérték magukat s nem lelkesedtek túlságosan, feladatukat mintaszerűen hajtották végre, s néhány tucatnyian döntő hatással voltak az ütközet sorsának alakulására. Végül felvethető, hogy a Batu vezette főseregnek a Kárpátokon való átkelést követően időre volt szüksége, hogy sorait rendezhesse, s ezért kisebb portyázó csapatok kiküldetésétől eltekintve – ilyenek pusztíthattak Pest környékén, Vácon, Váradon, Egerben – a fősereg zöme a Sajón túl maradt és ott készült a döntő összecsapásra.

Forrásaink, de különösen *Spalatói Tamás* a vereség okaként a rendezetlen és zsúfolt táborbelsőt valamint a szekerek védőfalként való felhasználását sugallják. Miként Tamás leírja: „Úgy rendeződtek el tehát, mintha valamilyen szűk karámban volnának mindnyájan, körös-körül állítva szekereiket és pajzsaikat, mintegy a tábor védelméül.” Már többen kétségbe vonták a híradás forrásértékét, alapvetően két indok alapján: a XIII-XIV. századi hadtörténelemben ismeretlen a szekérvár alkalmazása, illetve azzal, hogy a gyorsan haladó királyi sereg, ha akarta volna, sem tudott volna szekereket magával vinni. A szekerek alkalmazására a csatákban kiváló eligazítást kínál *Köhler* váltakozó színvonalú, de immáron klasszikus hadtörténeti munkája. Eszerint a szekereket már a franciák is hasznosítják az 1124. évi reimsi ütközetben, 1223-ban az orosz-kun sereg a tatárok elleni kálkai

csatában, 1304-ben a franciák Arras-nál, az angolok 1346-ban Crécy-nél, 1304-ben a flandriaiak Mons-en-Pevèle-ben. A második érv sem jelent kizáró okot, mivel a málhavonát az említett távolságot, ökörvontatás és napi 20 kilométeres sebesség esetén is 17 nap alatt megtehetette, de ha a közbeeső királyi várbirtokokról indították őket, akkor értelemszerűen rövidebb utat kellett megtenniük.

Az ütközet

A Sajó mellett táborozó magyar sereget nem lehet teljes gondatlansággal vádolni. Megszervezték a híd őrzését, s éjjelente – legalábbis Rogerius szerint – ezer katonával őriztették azt. Rogerius azt is feljegyezte, hogy a király zászlókat osztott ki a csapatok vezérei között, mintegy a közeledő ütközet jeleként. Azt már sohasem tudhatjuk meg, hogy Béla mikorra tervezte a Sajón való átkelést, mivel 11-ére virradóra a tatárok lendültek támadásba. A híd megszerzésére irányuló tatár támadást – talán valóban egy, az ellenségtől a magyarokhoz szökött orosz fogoly jóvoltából – sikerrel elhárították. A magyar sereg két igazi katona-egyénisége, Kálmán herceg és Ugrin érsek csapataival megfutamította a támadókat. Ezzel egyidejűleg megindulhatott a tatárok átkelése a folyón a hídtól északra és délre. Északra a magas vízállás ellenére egy gázlót találhattak, délre pedig – s ezt a keleti források is megerősítik – egy ideiglenes hadihidat készítettek. Közben még az éjjel a híd megszerzésére két követőt is bevetettek, amelyek messzire űzték a magyar őröket. (Teljesen alaptalanul vonták kétségbe Spalatói Tamás állítását a mongolok hadigépeit illetően. Ezeket a sereget kísérő ácsok hamar el tudták készíteni. A mongolok ilyen irányú magas szintű jártasságát pedig számos forrás megerősíti.) A három irányból előretörő mongolok a még jórészt alvó magyar tábornok teljes mértékben meglepték és megakadályozták őket abban, hogy harci alakzatokba rendeződjenek. *Kálmán*, *Ugrin* és a Templomos lovagrend egységei felvették a kilátástalan küzdelmet, de a súlyos vérveszteség hatására – a templomosok mind egy szálig elesetek – visszaszorultak a táborba. A kora hajnali óráktól folyó közelharc 7 óra felé elcsendesedett, a tábornok minden oldalról közrefogták. Nem tudni, hogy a magyarok kitörésére mikor került sor. A tábornok nyilaikkal elborító, s a sátrakat felgyújtó tatárokkal szemben IV. Bélának nem maradhettek túlzott reményei. A kitörő magyaroknak mindenesetre a tatárok utat nyitottak, – Tamás szerint – nem akadályozták meg őket a tábor elhagyásában. Más forrásból is tudjuk, hogy az ellenséges sereg ilyen eszközökkel való megbontása egy bevált eszköze volt a tatár taktikának. Tamás maga is megerősíti, hogy a menekülés lehetősége szinte teljesen szétzúzta a magyar sereg harci morálját, s ki-ki arra menekült, amerre látott. A tatárok oldaláról nézve azért nem érthető olyan könnyen döntésük. Lehet, hogy a kitörés pillanatában még nem fejezték be seregeik az átkelést a folyón, lehet, hogy a magyar tábornok a szekérvár és a mocsarak túlságosan is jól védték, de lehet, hogy tartottak a késve érkező magyar kontingensektől is. A mongoloknak fő céljukat, a király s előkelőinek foglyul ejtését nem sikerült elérniük, noha kétségtelennek tűnik, hogy a menekülők között vérfürdőt rendezhettek. Béla király és kísérete a Felvidék irányába, Kálmán herceg pedig Pest felé sikerrel menekült el. A magyar hadsereg veszteségeit is roppant nehéz felbecsülni, a menekülőket még napok múltán is utolérhették az ellenfél vérszomjazó fegyverei. Keleti forrás szerint a tatárokat meglepte a magyar sereg kemény ellenállása s komoly veszteséget szenvedhettek. A magyar veszteségek komolyságát jól jelzi az elesett egyházi és világi méltóságok névsora: *Mátyás* esztergomi és *Ugrin* kalocsai érsek, három püspök, *Dénes* nádor, az országbíró, a tárnokmester, a horvát-szlavón bán és az alkancellár, további főesperesek, s a sikerrel menekülő Kálmán herceg is rövidesen belehal sérüléseibe. Katonai szempontból az ütközet tragikus jelentősége abban jelölhető meg, hogy az ország nem volt képes még egy jelentős mezei hadsereg kiállítására a tatárok ellen, s így a Dunától keletre fekvő országrész hosszú hónapokra védtelenül maradt. A királyi haderő e vereségével feladni kényszerült az ország jelentős részét.

Ugyanakkor a későbbi események ismeretében túlzónak tűnnek azok a vélemények is, miszerint az ország egész hadereje elpusztult volna a muhi csatában. Ez ellen szól a tény, hogy Geregye nembeli *Pál* országbíró – legalábbis Béla oklevele szerint – sikerrel akadályozta meg a tatár átkelést a Dunán; az ország akkori erősségeinek túlnyomó része

– Nyitra, Trencsény, Pannonhalma, Esztergom, Székesfehérvár stb. – sikerrel állta a tatár rohamokat; valamint IV. Béla már 1242-ben, a tatárok kivonulása után közvetlenül megkezdte a nyugati határnál várainak visszafoglalását az osztrák hercegtől. A súlyos veszteségek ellenére az ország hadipotenciálját nem érte végzetes csapás, sőt azt a későbbi évek várépítései s a kunok letelepítése kedvezően helyreállította.

Az ütközet elvesztése szempontjából, miként ezt már Rogeirus és Spalatói Tamás is jól látta, a királyt terhelte a felelősség. A komoly erőt képviselő magyar sereg birtokában megkísérelhette volna a harcászati kezdeményezés magához ragadását s a tatár sereg több irányból való megközelítését. Az ütközet szempontjából végzetes hibának bizonyult a felderítés elhanyagolása és a tartalék-csapat hátrahagyásának az elmulasztása. Az ütközetnek azonban lehetséges egy másik, kedvezőbb megközelítési módja is. Béla király hadvezéri képességeinek ismeretében – melyekről még a magyar krónika is kénytelen elismerni, hogy kívánnivalót hagytak maguk után –, talán nem is olyan nagy baj, hogy a magyar és tatár főszereg nem találkozott nyílt mezei csatában egymással. A vereség minden bizonnyal sokkal katasztrofálisabb lehetett volna, s korántsem biztos, hogy Bélának sikerült volna elmenekülnie. E lehetőség nem légből kapott, alig két nappal korábban, április 9-én verték szét a Liegnitz melletti wahlstatti mezőn II. Henrik sziléziai herceg csapatait a tatár vezér, *Bajdár* csapatai. (A csatát ma Liegnitz lengyel nevével Legnicaiként, vagy a német szakirodalomban Wahlstattiként szokták emlegetni.)

A Bajdár vezetésével lengyel földre törő tatár csapatok számát ma már nem becsülik többre 35 ezer főnél. Ebből a Liegnitz alá vonuló *Kaidu* alárendeltségében 10 ezer fő lehetett. Henrik sziléziai herceg a tatár betörés első időszakában Bélához hasonlóan járt el: óvta csapatait az ellenséggel való óvatlan s túl korai harcba bocsátkozástól. Stratégiai szempontból a liegnitzi gyülekezőhelyet jó érzékkel választotta ki, mivel itt viszonylag védettségben tudtak gyülekezni a lengyel fejedelmek, városok csapatai s a cseh király és morva herceg remélt segédcsapata számára is igen közel, kb. három napnyi távolságra volt. A lengyel sereg nagysága a lengyel történetírásban is vita tárgyát képezi. A legutolsó monografikus feldolgozás (*Krakowski*) által javasolt 10 ezres létszámot azóta a hadtörténelmi kritika tovább csökkentette 6-7 ezer főre. (Megint csak zárójelben jegyezzük meg, hogy gróf *Zichy Ladomér*nak 1934-ben nagy felzúdulást kiváltó könyvében található, igencsak visszafogott létszám-javaslati mind magyar mind lengyel vonatkozásban teljes mértékben igazolódni látszanak.) Az ütközetről egyébként szinte semmit sem tudnánk, ha azt a lengyelek nagy XVI. századbeli történetírója, *Jan Dlugosz* nem örökítette volna meg krónikájában. A híradás forrásértéke feletti vita még a legutóbbi évtizedben sem csillapodott, akkor *J. Matuszewski* és *G. Labuda* neve fémjelte a szembenálló véleményeket. Akármilyen forrásai is voltak Dlugosznak, a keresztény sereg felállítását remekül rekonstruálta, s az teljes mértékben megfelelt egy lovagi sereg által alkalmazott taktikának és harcmodornak. Hihető, hogy a lovagok származási helyük szerint különültek el és alkottak harci egységeket. Így említik az önkéntes kereszties lovagokat, a krakkói és a nagy lengyelországi, az oppelni lovagokat, a templomos lovagokat, porosz nagymesterük vezetésével, a sziléziai és boroszlói lovagokat, magával Henrikkel az élükön. Az ütközet kemény és kegyetlen volt. Ezt jól bizonyítja *Ponce d'Aubon* IX. Lajos francia királyhoz szóló levele, amelyből tudjuk, hogy a templomosok 6 testvérüket, 3 lovagjukat, 2 tisztüket és 500 közkatonájukat veszítették el a harcban. A tatárok szokott taktikájuk szerint színlelt visszavonulásukkal széthúzták és fellazították a keresztény sereg harcosait, majd oldalszárnyaikkal bekerítették s felmorzsolták őket. Megölték Henrik herceget, s fejét vették; halála rövidesen trónutódlási harcokhoz vezetett. Az ún. Bridia úti jelentés szerint a fejét Magyarországra küldték, Batu táborába. Tény, hogy a herceg boroszlói sírjának 1832-es felnyitásakor a fejét nem találták a tetemnél. Az egy napos járőrföldre lévő Vencel király segélycsapatával óvatosan távortartotta magát a küzdelemtől s később, Morvaország prédálása idején tétlenül figyelte az eseményeket. Valószínűleg levonta azt a következtetést, amire Béla király csak a muhi csata után jutott, hogy a tatárok harcászati fegyelmével, taktikai rutinjával szemben még a jól felszerelt lovagi seregeknek sincsen győzelmi esélyük. A megoldást a jól megerősített helyek védelme, a helyi ellenállás megszervezése, s a nagyobb seregekkel a közvetlen összecsapás elkerülése jelentette.

Eltérően alakult a liegnitzi és a muhi csata historiográfiai utóélete is. A tatárok elleni hősi küzdelem és Henrik szerencsétlen halála bekerült anyja, az 1267-ben kanonizált *Szent Hedvig* legendájába, s az folyamatosan ösztönzést adott az ütközet ikonográfiai megjelenítéséhez a Hedvig-legenda illusztrációjaként vagy oltárképek monumentális jeleneteiként. A muhi csatának illetve a rákövetkező menekülésnek is megvan a maga hagiográfiai vonatkozása: (Szent) Margit felajánlása apácának. Ám jellemző módon a szerencsétlen muhi küzdelmet már a kortárs köztudat is felejtésre méltónak ítélte, nem került be a Margit-legendába s a Magyar krónika fennmaradt híradásai is igen kurtán említik. Pedig az ország számára hasznosabb volt IV. Béla életben maradása egy megalázó, elhallgatásra méltó, de kemény ütközetben, mint halála egy lovagi módon végigküzdött, hősi vereségben. A külföldi szemlélőnek meglehet valóban úgy tűnt, hogy többszáz éves fennállása után a tatárok megsemmisítették a magyar államot. De hogy ez valójában nem történt meg, abban nagy szerepe volt a muhi csatavesztés ellenére is vitézül, s az erősségekben eredményesen küzdő korabeli magyar katonaságnak.

IRODALOM

1. Összefoglalóan a *Hadtörténelmi Közlemények* „Muhi csata” emlékszám 104, 1991/1. sz. (*Borosy András*: Történetírók a tatárjárásról, *Veszprémy László*: A hun-magyar hagyomány és a tatárjárás, *Wöhli Tünde*: A magyarországi művészet helyzete a tatárjárás körüli években, *Zsoldos Attila*: A királyi várszervezet és a tatárjárás.)
2. *Csorba Csaba*: A tatárjárás. Zrínyi, Budapest, 1991. – *Hadtörténelmi Közlemények* 104, 1991/1. sz. 45-76. p.
3. *Györffy György*: Újabb adatok a tatárjárás történetéhez. = *Történelmi Szemle* 33, 1991. 84-88. p.
4. *Jackson Peter*: The Crusade Against the Mongols (1241) = *Journal of Ecclesiastical History* 42, 1992. 1-18. p.
5. *Wahlstatt 1241*. Beiträge zur Mongolenschlacht bei Liegnitz und zu ihren Nachwirkungen. Würzburg, 1991.
6. *Felicitas Schmiöder*: Europa und die Fremden. Die Mongolen im Urteil des Abendlandes vom 13. bis in das 15. Jahrhundert. Sigmaringen, 1994.